

HAGYOMÁNY

A vallon szőlészet és borászat emlékei Észak-Magyarországon

A magyarság egyes ótörök eredetű szavai (bor, szőlő, szűr, seprő) arra engednek következtetni, hogy ezzel a kultúrával elődeink már a honfoglalás előtti évszázadokban megismerkedhettek. A IX. század végén a Kárpát-medencében megtelepedett magyarság sokáig a keleti szőlőkultúra termelői módszereit és eszközeit alkalmazta. A régi, magyarnak vélt szőlőfajta erőteljes növekedésű volt, ezért hosszúra metszést igényelt. A kúszó szőlő természetéből adódóan a felső rügyek voltak termékenyek, tehát az ezekből fejlődött hajtások hoztak fürtöket. Az ilyen szőlők folyamatosan teremtek. A szőlőművesnek legfeljebb a letermett, felesleges liánrészt kellett levágni. A szőlő tövének művelése is egyszerű volt: a tövek körüli talaj megmunkálására, gyomirtásra fából készített és vasalt ásópapucsos ásót használtak. A magyar honfoglalókat jellemző keleti szőlő-borkultúra a pincékben és fahordókban történő tárolást nem alkalmazta, hasonlóképpen a dongás fa tárolóedényeket készítő mesterségeket sem ismerték.

A magyar állam és a latin rítusú egyház megszervezése István király nevéhez fűződött, akinek 1083-ban bekövetkezett szentté avatása is ennek eredményességét, elismerését mutatta. A keresztény vallás és egyház, valamint a szőlő, a bor rituális szerepe, kapcsolata közismert. Ennek hatására I. István és az utána következő uralkodók, komoly erőfeszítéseket tettek a minőségi termést eredményező nyugati szőlő és borkultúra elterjesztésére, fejlesztésére. E célok megvalósításában rendkívüli szerep jutott az országba betelepült vagy betelepített vallonoknak, németeknek.

Az Alföld északi részén a Mátra és a Zempléni hegység déli lejtőit foglalja el az ország két nagyon fontos borvidéke, az egri és a Tokaj-hegyaljai. A nyugati szőlő- és borkultúra meghonosításában fontos szerepet vállaló vallon szőlőművelés emlékművének történettudomány, a nyelvészet, a néprajz és kismértékben a régészet segítségével sorakoztathatjuk el.

A XI-XIV. században vallonok, olaszok és németek több szakaszban érkeztek Eger vidékére és Tokaj-Hegyaljára. A megtelepült hospesek (vendégek) első csoportja franciavallon és olasz lehetett, akiket az egykorú források, tudósítások összefoglalóan latinusoknak neveztek, mint-hogy nyelvük az újlatin, román nyelvcsaládhoz tartozott. A vallonok adtak nevet a két Eger környéki településnek, Kistályának és Nagytályának és Tokaj-Hegyalja híres mezővárosának, Tállyának. E települések neve a vallon, ófrancia taillé irtvány jelentésű szóból származhat. Az olaszok jelenlétére már jóval több településnév utal. Figyelembe véve azt, hogy a történetírás hajlik arra, hogy a két etnikus csoportot egynek tekintse, s a középkorban az olasz is vallonjelenített akkor a két észak-magyarországi borvidéken jelenlegi ismereteink szerint 9 vallon lakosságú település létezett.

Az Eger-völgy vallon betelepülése a liege-i püspökségből a XI. században kezdődött. Az egri vallon régisége és fontossága magyarázhatja annak a régi liege-i hagyománynak kialakulását, mely Liedvin püspököt egri főpapként őrizte meg a káptalan nagy halottainak sorában. A legújabb magyarországi kutatások szerint az Eger-völgy vallon népességének szülőföldjével való kapcsolattartásában a Liege-től mintegy 150 km-re fekvő Andernach városának volt központi szerepe. Egyes kutatók véleménye szerint nem kizárt, hogy az ismert vallon telepek, a Kistálya és Nagytálya melletti falu, Andornak névadásában is Andernach húzódik meg. A város is a Kárpát-medence, közelebbről az Eger-völgy között a búcsújárás létesített közvetlen kapcsolatot. A búcsújárás és a zarándoklat a keresztény magyar állam első évtizedeitől érintette Magyarországot és népét. Előbb a szentföldi zarándokok haladtak át az orszá-

gon több ízben is, majd pápai sugallatra innen Rómába zarándokoltak. 1300 után jelentősen megerősödött a búcsújárás szokása, mert már a helyi főpapok is gyakorolhatták a kegyelmet, a bűnbocsánatot azok számára, akik megjelentek a kegyhelyeken. Közéjük tartozott Északnyugat-Európában Aachen is, a Karoling birodalom egykori székhelye, melyet egyházi és világi szervezés tekintetében Szent István modellnek tekinthetett. Az aacheni búcsújárást a vallon és német telepések honosították meg Magyarországon, minthogy a szokást szülőhazájukból hozták magukkal. Borchgrave vallon kutató szerint az aacheni búcsúok azok közül kerültek ki, akiknek családjukban megőrződött az ősi haza emléke. Az aacheni búcsújárások során Andernach városát rendszeresen érintették a magyarországi zarándokok, fontos szálláshelyükül szolgált. A látogatások tárgyi emlékei közül említésre méltó a helyi Liebfrauenkircheben található gótikus feszület, az ún. Ungarnkreuz.

Tokaj-Hegyalja vallon települései úgy tűnik későbbi eredetűek, mint az Eger-völgyiek. Olaszliszka illetve Liszka-olaszi vallon eredetű település nevét 1201-ben említi oklevél, Bodrogolaszi vagy Francavilla említése pedig 1224-ből való. Olaszliszka illetve Liszka-olaszi nevét említtő 1201-ből származó oklevél arról tájékoztat bennünket, hogy Imre király megerősíti a lakosság számára azokat a kiváltságokat, amelyeket a korábbi királyok adtak nekik. Ezek szerint a vallonok a XII. század második felében jelenhettek meg ezen a tájon. Kiváltságai közül külön említi az oklevél, hogy maguk közül választhattak bírót és az ítélkezett felettük. Ha az ügy olyan jellegű volt, akkor a nádor, vagy a király személyesen döntött. Az adókat maguk használhatták fel, s öröklés terén saját nemzeti szokásaik szerint járhattak el. Továbbá mindenkor királyi oltalom alatt álltak és ezért a fő- és köznemesek semmiféle sérelmet nem követhettek el rajtuk.

1241-ben a tatár hordák betörése óriási pusztításokat okozott Magyarországon. Úgy látszik, hogy a vallon települések átvészelték a tatárjárás pusztításait, mert 1272-ben újból kérték V. Istvántól kiváltságaik megerősítését. 1285-ben pedig a vendégek IV. László elé járultak, hogy az V. István által megerősített korábbi kiváltságaikat érvényesítse, ami meg is történt. A vallon népesség számában is gyarapodott a XIII. század második felében. Erre utal az, hogy Olaszliszka és Bodrogolaszi lakói létrehozták Tállya települését, melynek első említése egy 1248-ból származó oklevélből ismert. Tállya lakói Olaszliszka és Bodrogolaszi vallon telepések gyermekei voltak, akik a szőlőtermelésre az előző településeknél is alkalmasabb helyet keresvén hozták létre Tállyát, mint új települést, s nagy szorgalommal művelés alá fogták a hegyek déli lejtőit, cserjét-bokrot, itt-ott erdőt irtva, máshol füves térséget törve fel. Tállya, tehát ez a vallon, ófrancia nevű település másodrajzás eredményeként jött létre.

Az észak-magyarországi vallon telepek XIV-XV. századi történelme teljesen homályban marad. A szőlővel, a borral összefüggésben a források vélhetően azért nem foglalkoztak velük, mert időközben Magyarország déli részén a Szerémség borvidéke tett szert különös jelentőségre az ott lévő vallon, olasz településekkel. Az itteni bortermelésben, szőlőművelésben kiemelkedő Francavilla szerepe, mely vallon település 1150 táján jött létre. A lakosság származását őrzi a város fölött emelkedő hegység szláv neve is, Fruska-Gora, ami Frank-hegységet jelent.

A XVI. századtól ismét felértékelődött az észak-magyarországi borvidékek szerepe. Az ország jelentős része ekkorra török uralom alá került, a szerémségi borvidék is elpusztult. A század végére Eger és környéke is a török hódoltság része lett, s ezzel itt véglegesen megszűnt a vallonok, majd a később rájuk települt és őket asszimiláló németek szerepe a szőlőművelésben, a borkészítésben. Virágzásnak indult viszont a szőlőtermesztés Tokaj-Hegyalján és ez a töröktől kevésbé veszélyeztetett vidék az elkövetkező századokban uralkodó szerepet töltött be az ország borellátásában, a borkereskedelem révén az ország gazdasági életében. Közvetett és közvetlen bizonyítékokkal alátámasztható, hogy a török veszély közeledtével a Szerémségből vallon vagy vallon származású szőlőművelőket telepítettek át Tokaj-Hegyaljára. Erre utal egy új és a későbbiekben igen fontosnak számító szőlőfajta, a furmint megjelenése, valamint csak a vallon telepések körében ismert, majd elterjedt metszőkés alkalmazásának felelevenítése. Itt kell megjegyeznünk, hogy a Szerémségben a Fruska-Gora, vagyis Frank-hegy magyar neve Tarcál, s ez az elnevezés az országban a Délvidéken kívül egyedül csak Tokaj-Hegyalján fordul elő. A XVIII. századig a ma Tokaji-hegység nevezett hegyvonulatot Tarcálnak nevezték.

A XVI. század második felében tehát egy új szőlőfajta honosodott meg Tokaj-Hegyalján. A neve furmint. Uralkodó fajtává válva a XIX. század végére már az összes szőlőterület 70%-án ezt termesztették és ebből készül a világhírű tokaji aszú is. A furmint eredete a XVIII. századtól kezdve rendkívüli mértékben foglalkoztatta és foglalkoztatja ma is az ampelográfusokat, a nyelvészeket és a történészeket. Mellőzve a tudománytörténeti fejtegetéseket csak a jelenlegi ismereteket összegzem, hangsúlyozva, hogy a kérdéskör vizsgálata még ma sem lezárt, az eredmények nem egyértelműek. Mára már általánosan elfogadott, hogy a furmint elnevezésének alapszava a latin *frumentum*. Az egyik kutatási irányzat szerint a szó észak-olasz változatából alakult ki a furmint szó, amely eredetileg búzaszőlőt jelöl, vagyis olyan szőlőfajtát, amelynek a színe a búzához hasonlít. E felvetés nagy nehézsége, hogy az adott, vagyis észak-olasz területről ilyen szőlőfajtát nem lehet kimutatni. Meggyőzőbbnek és bizonyítottabbnak tűnik a másik feltevés, amely francia-vallon eredetűnek tartja az elnevezést. Az észak-francia nyelvjárásokban található *forment*, *formentau*, *formente* stb. elnevezésű szőlőfajta területe összekapcsolható azzal a vidékkel, ahonnan a Magyarországra betelepült vallonok származtak. A mai közép-dunai furmint szőlő terjedési központja a szőlészeti kutatások szerint a Szerémség volt, s az ottani francia-vallon telepekről került át elnevezésével együtt Tokaj-Hegyaljára. Erre közvetett adatok is utalnak, többek között az olyan földrajzi elnevezések, amelyekben a Szerémség szó szerepel.

A francia-vallon szőlészeti-borászati tevékenység másik fontos emléke a tipikusnak tekinthető tokaj-hegyaljai metszőkés, amelynek egy eredeti, múzeumi darabját mutatom be. E szerszámmal háromféle munkát lehetett elvégezni: A baltájával a tőkét tisztították meg, a hegyével a kisebb vesszőket vágták el, a hajszálgökökerekét tisztították, a penge alsó és megélezett része, a sarok a nagyobb vesszők töből történő levágására, letolására szolgál. E metszőkés típus legrégibb darabjai a régészeti feltárások során kerültek elő a XII-XIII. századi telepekről és formájuk a későbbi századokban is alig változott. Mivel az eredeti magyar keleti-szőlőskultúra nem alkalmazott metszést, ezért egyértelmű, hogy az eszköz a nyugati metszést alkalmazó termesztési mód kelléke és annak meghonosítóihoz, a vallonokhoz köthető. A néprajztudomány bizonyította, hogy a háromfunkciós metszőkés észak- és nyugat-magyarországi elterjesztésében a tokaj-hegyaljai vallon telepek játszottak szerepet. A szerszám még szélesebb körű alkalmazását, ha úgy tetszik, újbóli felfedezését a furmint meghonosodása tette lehetővé Tokaj-Hegyalján. Tehát a metszőkés teljes körű térhódítása újból francia-vallon hatásra történt meg a XVI-XVII. században.

A XVI-XVII. századig Tokaj-Hegyalján a rövid vagy hosszú csapos metszés volt elterjedve. Ez azt jelentette, hogy a szőlőtökékből kihajtó vesszőket 3-5 szemre vágták. A metszést nemcsak metszőkéssel, hanem más éles szerszámmal is lehetett végezni. A furmint szőlő elterjedése teljesen újfajta metszést, úgynevezett kopaszfjere metszést követelt meg és ennek szinte egyedüli hasznosítható, praktikus eszköze volt a vallon eredetű metszőkés. A kopaszmetés lényege az volt, hogy a vesszőket teljesen eltávolították a tőkéről, hogy ezáltal a szőlőfürtöket a talajhoz minél közelebb vigyék. Ugyanis a késő szüretre (október 28.) felül nagyon lehül a levegő, de a napos október a talajt felmelegíti és ez a meleg még tovább érleli a fürtöket még éjszaka is. Az ilyen metszésmódnak különösen nagy jelentősége volt az aszúsodásban, a szőlőszemek töppedésében.

Az elmondottakat összefoglalva az alábbiak állapíthatók meg.

Észak-magyarországon, Eger környékén és Tokaj-Hegyalján a nyugat-európai típusú szőlőtermesztés és borkultúra meghonosítása döntően a XI-XIV. században betelepült vallonoknak köszönhető. A vallonok a XV. századtól lényegében elvesztették etnikai sajátosságukat, asszimilálódtak, s beolvadtak a rájuk települt német vagy magyar lakosságba. A XVI. század végétől a már-már feledésbe merülő művelési módok a dél-magyarországi vallon eredetű szőlőművelők áttelepülésével ismét uralkodóvá váltak Észak-Magyarországon. Különösen Tokaj-Hegyalján, ahol a művelési mód francia-vallon eredetűnek vélhető szőlőfajta, a furmint elterjedésével párosulva jelentkezett. A nyugati típusú bortermelés építészeti emlékeiben vallon hatás egyáltalán nem mutatható ki, s a tárolóedényeket készítő mesterségek meghonosodása, fejlődése is inkább német befolyásra történt.

Az alsíki Monyasd faluvégzései

Monyasd Csíkszentgyörgy község egyik félreeső tízese (...) volt. Csak volt! Az 1567-es, 25 dénáros adólistán 3 kapuját regisztrálták, míg az 1576-os, 50 dénáros adóajstromon így jelenik meg: „Szentgyörgy cum Jenőfalva, Monyasd et Kőrösmény”. Keveset tudunk a tízes történetéről. A település a Gatal-, valamint a Kurta-hegy közötti Monyasd-patak völgyfőjében helyezkedett el, a Beke fenekének is nevezett helyen. Valamikori lakott voltáról, ókori, középkori és újkori cserepek árulkodnak. A volt tízes helye a tulajdonképpeni Csíkszentgyörgytől mintegy 2 km-re nyugatra lelhető fel.¹

A XVII. század közepe táján a monyasdi Bóné Péter Alcsík legkeresettebb prókátorának számított.²

1696 novemberében a csíkszentgyörgyi egyházmegyében megejtett összeírásakor Monyasdon 4 család 19 személlyel került az anyakönyvbe.³ A tízes a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc, a kuruc-labanc küzdelmek (1703-1711) idején pusztult el. Megismeréséhez a későbbi, írott források és színhagyományok figyelembe vétele mellett a kortárs Cserei Mihály történeti művét, az Erdély históriáját hívtuk segítségül. A Gyimesi-szorost 1703-ban német, labanc és magyar hajdúk vigyázták a tatárbetörés ellen. A szabadságharc kezdetét követően a magyar hajdúk a csíkiakkal a német hajdúk ellen szervezkedtek, konspiráltak – írja Cserei. Parancsnokuk, egy német hadnagy, a „lejtman” megsejtette a leselkedő veszélyt és a vele lévő 50 muskétással Brassóba akart visszahúzódní. Az esetleges incidensek veszélye miatt kerülő utat választottak. Az esemény, gondolom, azért bontakozhatott ki Monyasd térségében, mert a német katonai alakulat el akart kerülni minden nagyobb alsíki települést. Alcsíkon Szentgyörgy irányába vonultak délre. Itt azonban a csíki fegyveresek és a magyar hajdúk elállták az útjukat. Cserei Mihály szerint a csíkiak Sándor Jánossal, Tamás Deákkal és Horváth Györggyel az élen a somlyói kolostorban tartott gyűlésen határozták el, hogy a németeket megölik. A csíkiak és a magyar hajdúk, látva, hogy a németek hatékony tűzfegyverekkel vannak ellátva, cselhez folyamodtak. Felszólították a németeket, hogy tegyék le a fegyvert, és szavukat adják, ha így cselekednek, szabad elvonulást biztosítanak nekik. „Amazok, nyavalyásak, folytatja Cserei, elhívén, a fegyvert lerakták, s mindjárt reájok rohanván egy lábíg ott vágák le őket, melyet a pogány török sem cselekedte volna, még az asszonyokat és német gyermekeket is felkoncolták. Ám meg is fizeté az egész Csík azután, s fizeti naponként.”⁴

Így adta elő a történetíró, Csíkrákos szülöttje ezt a drámai felvonást. Ő a mészárlás miatt Sándor János csíki alkapitányt, Tamás Deák alkirálybíró és Horváth Györgyöt vádolta. Endes Miklós viszont olyan tanúkat idézett, akik bizonyították, miszerint Sándor János meg akarta akadályozni a szentgyörgyi mészárlást, de kévsé érkezett a helyszínre. Ő már korábban javasolta volt a német hadnagynak, hogy meneküljön Moldvába. Endes inkább a magyar hajdúk rovására írja a fölösleges vérontás tényét.⁵ Graven ezredes 1705 végén két regementtel betört Csíkba. Somlyón szidta a ferences barátokat, hogy „mind rebellesek”. Azzal, hogy a klastromban rebelleseket, kurucvezéreket rejtegettek, „latrok barlangjává” avatták azt. A Csíkban megölt németek halálának okai az okai. Ha rajta állana, egytől-egyig lekaszabolná a szerzeteseket, a templomukat pedig felgyújtaná.

Ekkor állhatott bosszút Graven a csíkszentgyörgyieken, pontosabban ekkor pusztulhatott el Monyasd tízes. Bár Csíkszentgyörgyön ma azt is hagyományként mesélik, hogy a település házait egy idős monyasdi ember, amikor a többiek nem voltak otthon, felgyújtotta. Későbbi,

¹ Székely Oklevéltár (SzOkl.). II. Kolozsvár (Kv.) 1876. 221 (1567); SzOkl. IV. Új sorozat. Kv. 1998. 44. old. A Demény Lajos professzor gondozásában kiadott kötet a székely had-, társadalom- és gazdaságtörténeti jellegű összeírásokat tartalmazza (1575–1627).

² Csíki Székely Múzeum (CsSzM.), Régikönyv-gyűjtemény. 10.sz. Alcsíki protokollum. 1645-1688. 66-73. old. Csupán 1645 végén és 1646 elején Alcsíkon kb. másfél százan választották a monyasdi Bóné Pétert prókátoruknak. Csíkszeredai Levéltár (CsLt.) 29/27/1631-1648/25., 39-43. old. (Bóné P.) Kiténik, hogy már 1631-től prókátorként Alcsík-szerte ismert volt.

³ CsLt. Anyakönyvek. 47/111/1696/181. Csíkszentgyörgyi anyakönyv.

⁴ Cserei Mihály: Erdély históriája. Bp. 1983. 338-340., 366-367., 394-397. old.

⁵ Endes Miklós: Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Bp. 1938. 171, 178. old.

de még XVIII. századi közbeékelt lejegyzések Monyasd pusztulásáról, veszedelméről szólnak. Mindezek a korabeli csíkszentgyörgyi anyakönyvben, a mézszárlásról, az idegenek temetéséről, a tízes pusztulásáról, nem kaptak helyet. Mi, némi bizonytalankodással Monyasd pusztulását, megszűntét 1705 végére vagy 1706 elejére tesszük.⁶

Orbán Balázs úgy véli, hogy a tízes Akton katonái 1707-ben pusztíthatták el. Téved Orbán Balázs amikor Benkő Józsefre támaszkodva azt írja, miszerint Monyasd II. Rákóczi Ferenc selegébe 15 fegyverest adott volna. Ezt nem tehetette, mert ennyi felnőtt férfi nem élhetett a településen. Az 1696-os összeírás ezt az állításunkat bizonyossá teszi.⁷ Az is az igazsághoz tartozik, hogy Csík majdnem minden községe számtalanszor tiltakozott a német helyőrséghez tartozó katonák korábbi önkényeskedése és folytonos garázdálkodása ellen.⁸

Ebben a dologban nem mellőzhető Orbán Balázs leírása sem. Ő információit Losteiner Leonárdtól vette: „a II. Rákóczi Ferenc vezette nemzeti mozgalom alatt (...) Akton és Graven véres nyomokat hagytak e vidék virányin (...) egy csoport labonc vonult le Menaságról Sz.-Györgynek mindent dúlva, rabolva, mindenkit gyilkolva, de Menaságújfaluban a fegyvert ragadott székely amazonok kezébe estek, kik elszánt, sok véráldozatba került harc után őket legyőzték, lefegyverezték s hadnagyostól együtt leölték. Az akkor tájott Szent-Györgyön volt Ilyés András püspök Újfaluban temette el a két részről elesteket, s emlékül kápolnát csináltatott oda.” Cserei Mihály labancpárti volt, Orbán Balázs pedig kuruc-párti: kétféle módon adták elő az eseményeket. Ezzel az eseménnyel függött össze Monyasd későbbi pusztulása. Bosszúállás műve lehetett. De erről konkrétumot egyikőjük sem hagyott hátra.

A monyasdi falutörvény⁹

„Anno domini 1601.

Töttünk mi Monyasd faluul ilyen végezést, hogy az falu jószágának megtartására így végeztünk:

– hogy az ki héjas(!?) föld nélkül(i?) réssze (!) és érdeme szerént kiadjuk az mit érdemel, és az falu földit senki el ne zálogosíthassa, se itt valónak, se külsőnek, valaki penég elzállogosítja, réssze (!) vesszen a falu közi;

– és az faluközre, az mely föld maradt, ha valaki bevetné, falu híre nélkül, avagy megkasználja, szabad legyen az falu számára elhozni; törvényesen menyjen (ki?) belőlle (!), ha ki be akarja vetni, Tizedében találja (!) meg az falut belőlle (!);

– és ha valaki a faluét bekertelte volna, tehát kibocsássa, vagy apja, vagy másik apja (!?);

– ha valaki az faluét elkertelné, tehát szabad legyen levágni, avagy elhánni.

Az Monyasd bük(k)i felől így végeztünk: hogy valaki fát vágna le ott az Bük(k)ben, az bíró híre nélkül, egy forintot vehessen az bíró az faluval egyetemben.

Az aszúfát szabad legyen elhordani fejsze nélkül, ha penég valami míbe kellet(n)ék, megtalálja a bírót felőlle;

– és az pásztorgyermek az fát meg ne hántsa, se fejszét ne vigyen, mikor ökröt öröz; ha tüzet teszen, ne tegyen eleven fába, hanem földön fekvőbe; ha teszen, egy forint az bírsága, ha fát hánt is;

– ha valakit az bíró elhú vele, s el nem megyen, az mikor szükség, tehát egy forint maradjon;

– ha valakit kihú az falu szükségére d(énár) 21 az bírsága, ha el nem megyen.

Ez dologban bírák Ambrus Péter, Keresztes Mihály, Keresztes Pál, Keresztes Tamás és Pál János. Keresztes Mihály helyin választottu(n)k mást, újabbat, Gegő Ferencet, mert ő megholt; ez dologban ezeket választottuk bíról (!)

– valaki ennek az falu végezésinek nem engedne, réssze(!) az falu közi vesszen.

⁶ Cserei M.: I.m. 366–367., 394–395. old. – CsLt. 27/36/1780/7-8. A 75 évvel később kelt forrásban: „Monyasd nevezetű falu elpusztulván...”, továbbá „Monyasd pusztulásakor (János Domokos), gyenge állapottal, árvassággal lévén, Császáz Benedek (Bánkfalváról) a leányára (Császáz Erzsébetre) adoptálta volt János Domokost.” A csíkszentgyörgyi anyakönyvből, ha léteztek ilyenek, a Monyasd pusztulására utaló bejegyzések, lapok kikerülhettek...

⁷ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. II. Pest, 1869. 32–33., 40. old. CsLt. 47/111/1696/181, Csíkszentgyörgyi anyakönyv.

⁸ SzOkl. VII. Kv., 1898. 17., 21., 26., 37., 69., 108–110. old.

⁹ CsSzM. Régikönyv-gyűjtemény. Alcsiki protokollumok. 1630–1634. Ltsz. 6334/45/100.

– *valaki az falu földiből pert indít, ki ne vihesse (!) az falu közül, ha penég ki akarja vinni, réssze (!) az falu közi vesszen.*

– *ha mikor az bírók törvényt akarnak tenni, szabad legyen Pál Márton uramat közünkbe híni, avagy akármelyet, egytet (!), külső embert.*

– *mikor az falunak valami gondja vagyon, vagy pöre, avagy mi, tehát kinek éppen (?) vagyon (több?) falu nyíla az többet adjon, az kinél kevesebb, az kevesebbet, s azaz ki-ki érdeme szerént adjon.*

Ezt mi hitünk szerint írtattuk és pecsétünkkel meg is erősítettük az feljül megírt esztendőben. Jid.(?) qui supra mp.(!?)

Minthogy penig azt végeztük, hogy ha pört indít valaki, tehát ki ne vihesse, ha penég kiviszi, annak ilyen poenája vagyon: fl. 12.

Valaki penég külső marhát hozna az falu határára, falu akarátja nélkül, annál (!) is fl. 12 az bírsága.

Valaki az falu földit örökié akarná tenni, tehát eskedjék meg rajta, s legyen övé.”

Az 1601-ből való monyasdi falutörvénynek, amely későbbi átírásban, az 1630–1634-es alcsíki protokollumban maradt fenn, több mondata, kitétele pontatlan, de legalábbis kétértelmű. Akár az összeállításakor, akár az átmásolás alkalmával szavak, ragok maradhattak el belőle. Az efféle pontatlanságokat, hibákat kérdőjellel, felkiáltójellel tüntettük fel.

Monyasd „jóságának megtartására”, a közösség közföldjének a megőrzésére hozták végzéseiket a falu, tulajdonképpen a tízes öregei.

Aki föld nélküli, híjával van a szükséges nagyságú területnek, annak „része és érdeme szerint” a rendi társadalomban az őt megillető hely, rang szerint a közösség nyílföldet ad. A használatba vett területet elzalogosítani tilos. Amennyiben mégis valaki ezt tenné, a közérdek ellen vétőre kimondják a kiszabott ítéletet „része vesszen a falu közi” a használatra kapott föld fölötti jog elvesztésének a jelölésére nem ritkán előforduló kifejezés. A „része vesszen a falu közi” döntéssel az újból a közföldhöz csatolt szántót bevetni, rétet megkaszálni, csak a „falu hírével”, a falugyűlés engedelmével lehetett; ha nem így történt, a munka eredményét, a termést a „falu számára” el lehetett hozni. A falu közföldjét tilos elkertelni, különkertelni. A falutörvényt sértő kerítést a tízesbeliek levághatták, elhányhatták.

Utolsó kitételükkel a konstitúció alkotói, és itt leginkább a fiatalokra gondolhattak, viszonylag könnyen lehetővé tették azt, hogy valaki Monyasdon örökföld birtokába jusson. (Hajlandóság mutatkozott már akkor az elköltözésre? Ezért kötötték az örökföld juttatását csupán eskühöz?) Az eskütétel, biztosra vehetően, kötelezettség vállalását jelentette.

A régi falutörvények között a gyergyóújfalvi 19. cikkulusa kimondja, hogy még a „régí székel szabadságnak idejében” örökséget a közösség tudtával és engedelméből foglalhatott valaki. Azt a mondatát, amely így hangzik: „*ha a teljes falunak adhatója lészen*”, úgy értelmezzük, hogy a falu ad, ha lesz amit, viszont az is beleértendő, sejtethető, miszerint minden falubelinek ebben a döntésben vétőjoga lehetett.

A monyasdi faluvégzés leszögezi: a „falu közi vesszen” a nyílrésze annak is, aki pert indít, és azt falun, tízesen kívüli fórum elé vinné. Így érthették a falutörvény alkotói, mégha számunkra nem teljesen világosan és pontosan fogalmaztak is. Ők azonban, vélhetően mindnyájan tudták, hogy mire utaltak.¹⁰

A XVII. században a falu által használt föld nagy része közföld. A csíkszenttamásiak konstitúciójukban kimondják: „Első, hogy a falu határa közös.”¹¹ A faluközösségbeli család örökföld mellett birtokolta, használta még a kiosztott szántót, kaszálót, vagyis a nyílrészt, továbbá a mindig közhasználatban lévő legelőt és erdőt. Az örökföld kategóriájába tartozott elsősorban a belső telek, de nem csupán az, mert idővel örökfölddé válhatott szántóföld, sőt kaszáló is. Eredetét tekintve lehetett örökölt, cserélt, vásárolt, de írtásföld is. A mi esetünkben, Monyasdon, osztott föld volt. Ilyen osztott terület, a faluközösség beleegyezésével kapott föld minden településen lehetett. A belső teleken állott a ház, több gazdasági épület. Lehetett rajta zöldséges, gyümölcsös. Belső jóságának, örökségnek, üléshelynek, fundusnak, Csikban még gyükernek mondták ezt. Mindenhol mindenki, még a nemes és a lófő is, a közösségtől kért, kapott házhelyet a faluban.

¹⁰ Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest. 1983. 275–277. old.; CsSzM. 6334/45/100.

¹¹ Imreh István: I. m. 154–157., 161–164., 327. old.

A szántóföld felosztásának jól kialakult gyakorlata honosodott meg. A két fordulóra oszló teljes határt dűlőkre bontották. Minden dűlőt egyenlő számú parcellára szabdaltak fel. A nyíl-
vonások az egyenlőség és az igazságosság elvének a betartását követték.¹²

Csomortán, Csobotfalva, Delne, Menaság, Mindszent, Pálfalva és Csíkszentlélek közös birtokának, a Negyedfelmegye havasának az 1620 körül alkotott konstitúciója többszörösen kimondta, hogy aki a közös érdek ártalmára van, az, ha ideiglenesen is, elveszíti a havasbirtoklás jogát. Aki a közösen rögzített időpont előtt bemegy a havasba, aki nem járul hozzá a közös költségekhez, aki másnak eladja havasbeli részét, mert neki nincs szüksége rá, aki az elfogadott falutörvénnyel ellenkező magatartást észlelne és azt eltitkolná, nem értesítené arról a havasbíráit, sorsa az, hogy „kivesszen a havasból”. Mindezek felsorakoztatásával a Monyasdi és a Negyedfelmegye rendszabályának formai és tartalmi hasonlóságára figyeltünk fel.

Mind Imreh István, mind Tagányi Károly úgy látta, hogy a legrégebbi székely falutörvény, amely erdővédelmet írt elő, az a csíkszentmihályi volt (1622–1639). Ennek a konstitúciónak az 1639-es pótlásában a szentmihályiak megtiltják a gyepükert mellékének és általában az erdőnek tüzessel való irtását. A csíkszentmihályi falutörvény 21. pontja tiltja a bükkfa aszalását.¹³

A monyasdi falutörvény 38 évvel előzi meg a csíkszentmihályit. Ez a legrégebbi, írásban is rögzített erdővédelmi szabály az egész Székelyföldön. De éppen úgy erdőóvó Kászonszék 1693-as határozata: „aki kecskét, juhot legeltet az erdőn se oláh, se magyar fejszét, baltát vagy efféle eszközt ne merészellen hozni, mellyel erdőt pusztítana; ha valaki oláh, vagy magyar ebben tapasztaltatik (...) érdeme szerint büntetődjék”.¹⁴

Monyasdnak már csaknem évtizede, hogy a hűlt helye maradt, amikor 1716-ban Csíkszentmiklós egyházközségének az előjárói döbbsen konstataják, miszerint „valami oláh és magyar zsellerek”, akik a község lakott területén kívül tartózkodnak, számtalan bükkfájukat juhainak levágták. Bár nem határozzák meg pontosan a helyet, ahol mindez megtörtént, de kihámozható, hogy Gyimeslokról van szó. Az ottani nagy bükkerdőt azért védelmezte Csíkszentmiklós, Borzsova és Szépvíz, mert, ha nem is évente, de időnként a makk, ha termett, a disznók hízlalására szolgált.¹⁵

Vidékünkön később a csíkjenőfalviak bajoskodtak sokat a bükkerdejük védelmében, míg az el nem úszott. Maguk a jenőfalviak sem kímélték, sőt rongálták, rontották saját bükkerdejüket. Jóllehet a jenőfalvi végzések 3 forintos „irgalom nélküli” bírság kiróvását írták elő a bükkös kártevőinek, mégis a falubeli erdőrontókat „irgalmasan” kezelték. Inkább a külső károkozókát sújtották keményebben.

Csíksenőfalván 1780-ból, 1790-ből, 1811-ből, 1815-ből és 1837-ből maradt fenn híradás a bükkerdők védelméről, a bennük esett kártételekről. 1815-ben a csíkjenőfalvi közösség úgy döntött, hogy minden gazda hozhat eszközfának bükköt az erdőből. 1848-ban a község engedélyezi gazdánként a 4 szánfa elhozását, „de fennállót, se nyerszet, se szárazat levágni nem szabad.” Micsoda tarolás lehetett ott ezt megelőzően?¹⁶

Monyasdon a megfogyatkozott bükkerdő védelmében hoztak végzést a józanul gondolkodó férfiak, ők így az utódok ékdekeit.

A székely faluközösség saját maga állított vezetőt: bírót, „hűtöstanácsot” a falu élére. Minden felnőtt falubelinek beleszólása lehetett a vezetők választásába. Szabadon választották azt, aki a közösség képviselőjében, annak száz és száz ügyes-bajos dolgában eljár. Vállalni kellett a bírónak a közösség nem egyszer emberpróbáló gondját-baját.¹⁷

A monyasdi végzések alkotói azzal, hogy a segítségkérő bírót visszautasító, vagy mellőző embert megbüntették, a bíró hatalmát óhajtották erősíteni, működését hatékonyra tenni.

Szőcs János

¹² Imreh István: I. m. 154., 157., 164., 166. old.

¹³ Imreh István: I. m. 278., 294–300. old.

¹⁴ Szőcs János: A románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csík-, Gyergyó-, Kászonszékben. (1614–1650) In: A többség kisebbsége. Csíkszereda, 1999. 135. old. – CsSzM. Kászoni protokollumok. 1673–1700. Ltsz. 6328. 467–468. old.

¹⁵ Imreh István: Csíkszentmiklósi plébánia levéltára. 1716-os irat. – Istoria României in date. Bukarest. 1972. 149. old.

¹⁶ Imreh István: I. m. 248–249., 263–264. old.

¹⁷ Imreh István: I. m. 51–66. old.

A jászkiiséri Csete Balázs játszóház 25 éve

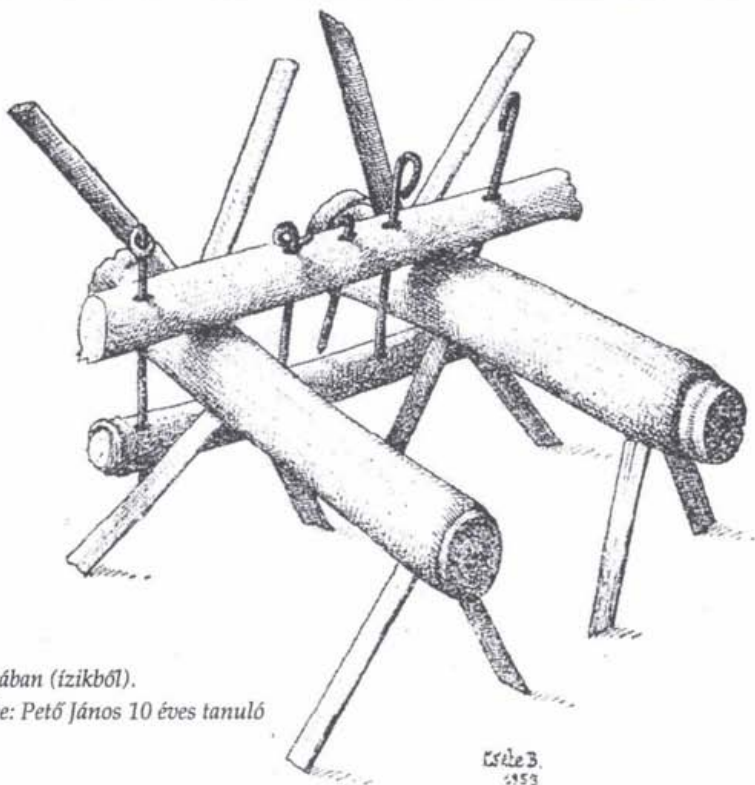
Honismereti körökben közismert Csete Balázs munkássága. Jászkiiséren született 1893. március 15-én, pedagógus, néprajzkutató volt. Nagy figyelmet szentelt a gyermekeknek és a játékaiknak, melyeket leírt és lerajzolt, s amelyek 1957-ben a szolnoki Damjanich János Múzeum gondozásában megjelentek egy kis füzetben „Jászkiiséri gyermekjátékok” címmel.

1970. március 15-én alakult Honismereti Szakkörünk felvette a Csete Balázs nevet. Tagsága kezdetben 10 főt, napjainkban 70 rendes és 30 pártoló tagot számlál. Szakköri munkánk középpontjában a helytörténeti munka áll. Elfelejtett szokásokat kutatunk fel, pályamunkákban rögzítjük azokat.

Feladatunknak tekintjük a feledésbe ment népi gyermekjátékok felkutatását, megtanítását a mai gyermekeknek. Ezirányú munkánkat 1978-ban kezdtük. A Népművelési Intézet felhívására és kérésére kapcsolódunk be az akkor elindult játszóházi mozgalomba. Szerencsére éltek még azok az emberek, akik ismerték ezeket a játékokat, s el is tudták készíteni az emlékeik alapján. Mindehhez az útszéleken és a háztartásban található anyagokat használták fel.

Sok elfelejtett dramatikus játékot gyűjtöttünk össze és tanítottunk meg felnőtt szakemberekkel és gyermekekkel. Mégis az igazi területünk a népi játékkészítés maradt. 1978-tól ugyanazokat a játékokat mutatjuk meg a gyermekeknek és örömmel látjuk, hogy a sok divatos játék mellett hogyan hat a rájuk, milyen boldogan készítik a tárgyakat, ismerkednek az alkotás örömeivel.

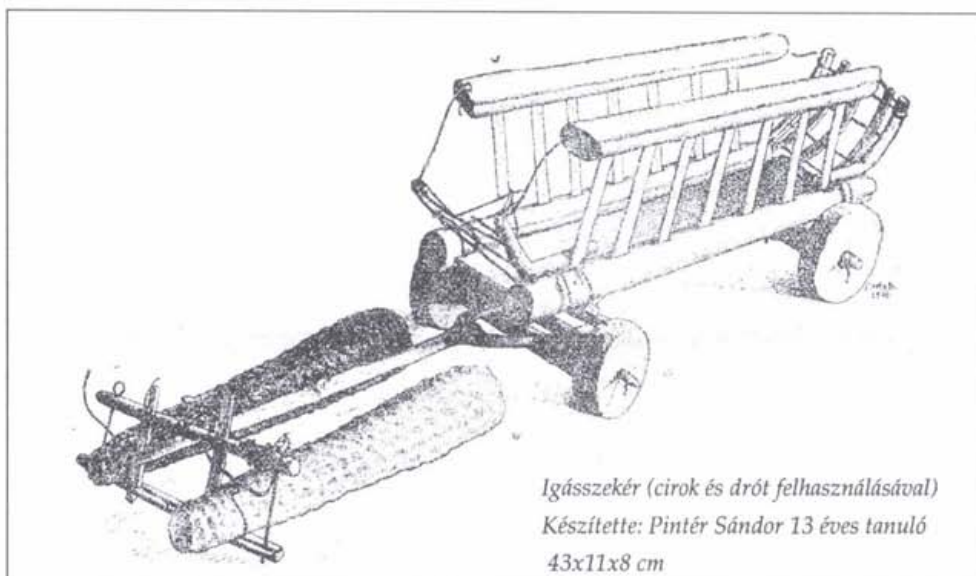
A foglalkozásokat a legkülönbözőbb közösségeknek tartottuk: Budapesten a Thermál Szállóban, Falunapon a Margit-szigeten, Tavaszi Fesztiválon a Budapest Sportcsarnokban, Dombóvár, Székesfehérvár, Szentes, Szolnok iskoláiban, Mezőtúr, Törökszentmiklós, Gyöngyös, Visonta, Gyöngyössolymos, Salgótarján, Vác, Kapolcs, Szentendre, és a helyi Művelődési

Ökrök igában (ízikből).

Készítette: Pető János 10 éves tanuló

Ésle 3.
1953

Igásszekér (cirok és drót felhasználásával)

Készítette: Pintér Sándor 13 éves tanuló

43x11x8 cm

Ház, az Általános Iskola napközi otthona és nagyon sok iskolai tábor adott helyet játékbemutatóinknak. Általában évenként 30-35 foglalkozást tartottunk.

Több külföldi csoport is volt a vendégünk: svájci, német, francia, belga, norvég, svéd, orosz csoportokat tanítottunk a népi játékaikra, sőt a japán művelődési miniszter is volt vendégünk. E csoportok tagjaival kölcsönösen is tanítottuk egymást. Szakkörünk tagjai megtanulták például a japánoktól a papírhajtogatást.

A foglalkozásoknál megfigyeltük, hogy a gyermekek a felnőttek eszközeinek kicsinyített mását használták fel játékaik készítésénél. Játékkészítés közben a történelmi múlt is előkerült és az idősebbek gyermekkorának megismerésén keresztül a kor történelme is kirajzolódott: hogyan éltek a gyermekek az 1910–1940-es években Jászkiséren és Magyarország kisebb településein. A játékkészítés történetének ismertetése közben beszélgettünk és így alakítottuk a mai gyermekek gondolkodásmódját. A mai gyermekek csaknem minden játékot készen kapnak, nem érzik az alkotás örömét. Másfelől nem érzik a gyermekek az anyagok sokféleségét. Fontos, hogy a fát, a fűvet, a terményeket és azok tartozékait tapintással is megismerjék.

Példaként a kukoricát, mint a játékkészítés alapanyagát szeretném bemutatni. A kukorica-szemekből csodálatos nyakláncot lehet fűzni, míg a szárából, (amikor az állatok leették a levelet róla az úgynevezett ízikből) számtalan játékot lehet fabrikálni. Így például a fosztásból kutyát, szánkót, szekeret, ökröket, hegedűt, babát, a csutkából szintén babát lehet készíteni. Ha ezt bemutatjuk és elmagyarázzuk a gyerekeknek is, kirajzolódik a régi falusi mezőgazdaság képe és számtalan új játék kerül a gyermek kezébe.

Érdekessége a játékkészítésnek, hogy mindenki visz bele valamit az egyéniségéből. A fosztásbabákat egészen másképpen készíti Szüle Katalin, mint Beda Gyuláné vagy Tóth Áronné. Megemlítem még néhai Zana Kálmánt vagy Beda Gyulát, akik szekerészítés közben a szarvasmarhatartásnak különböző formáit is megismertették a gyermekekkel, így a régi magyar fehér vagy a vöröstarka tehén hasznosítását.

Ügyeltünk arra, hogy a babák ruházata ne műanyag legyen, hanem gyolcs vagy karton. Fontos az anyagok tisztasága, mivel használt anyagot is felhasználunk, de ezeket szépen kimosva, vasalva adjuk a babákra. A babák készítésével Eizrich Tiborné, Miskolci Jánosné, Pásztor Barnabásné, Gulyás Jánosné és (jómagam), Győri Jánosné foglalkozik. Az útszéli fűvekből készített babáknak Fodor Pálné és Szepcsik Józsefné a mestere, míg a fonalbabákat Csintó Istvánné és Csintó Sándorné készíti. A sárkánykészítéssel Molnár Ferenc és Abonyi Ferencné foglalkozott. Meg kell említenem Nemes Sándor, Tót Áron és Bartók János nevét, akik fűzfából, bodzafából és tökszárból készítenek sípokat, valamint ördöglatatot, ami csak

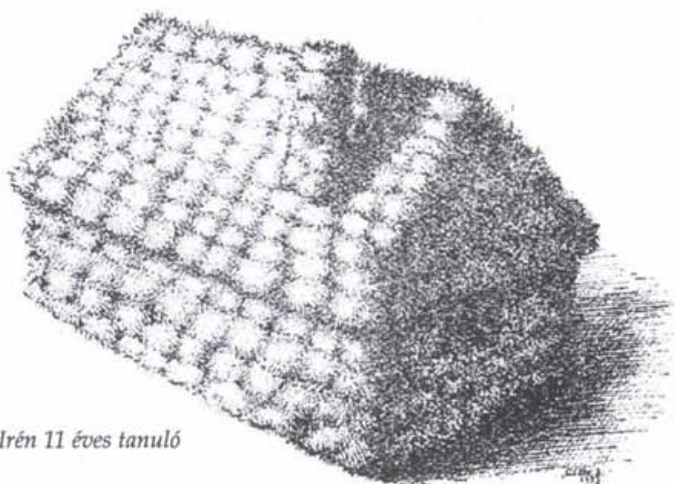
nagyobb gyermekeknek való. Az ördöglatat készítése, ki- és becsukása a felnőtteknek is kedvenc játéka.

Természetesen minden körülmények között az eredetiségre törekszünk. Nem kis munka azonban az anyagok gyűjtése, sok esetben sokkal több időt vesz igénybe, mint a játék elkészítése. Sokszor szinte házról-házra járunk a fosztásért, csutkáért, ízékért. A gépi aratás miatt nagy problémát jelent a búzaszálak megszerzése, pedig mindenhol igen nagy sikere van a búzaszalmából készített tárgyoknak, amiknek Laki Jánosné a mestere.

Jászkiséri játszóházi munkánk tapasztalatait összegezve elmondhatom, hogy az eltelt 25 év alatt mindig meg tudunk újulni. Ezt nemcsak a gyermekek érdeklődése bizonyítja, hanem a mindig újat kereső pedagógusok meghívásai és levelei is. A leírtakat Csete Balázs szavaival fejezem be: „A gyermek a játékkészítés folyamán elsősorban s legfőként alkotó erejének működését élvezzi. Azt, hogy meg is tudja csinálni, amit elfogadott.”

A mellékelt játékok rajzát Csete Balázs készítette.

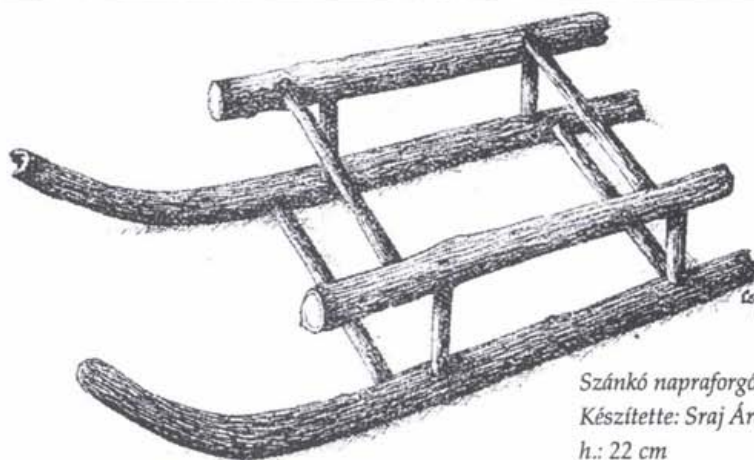
Győri Jánosné

Ház bogáncsból

Készítette: Korsós Irén 11 éves tanuló

h.: 22 cm

Szánkó napraforgóköréből

Készítette: Sraj Áron 11 éves tanuló

h.: 22 cm